

Vanneau Foundation

Jong erfgoed in Harderwijk

De Agnieten en restaurant Basiliek

Vittepraetje

Kwartaalblad van de historische vereniging HERDEREWICH

inhoud

Van de redactie (Ed van der Heijden)	2
Trots op Harderwijk (Susan Wijngaard)	3
Prikbord	4
Agenda	5
Een gedreven socialist (John Wetzels)	6
Het verhaal achter de Vanneau Foundation (Jan Ruijne) . . .	9
Professor Paulus 's Graeuwen (Ad Sitsen).	13
Jong erfgoed in Harderwijk (Lotte Schuitemaker)	15
Oudste scheepswrak van een waterschip in de bodem van Zuidelijk Flevoland (Jan Mons).	17
De Agnieten en restaurant Basiliek (Ed van der Heijden). . . .	19

Van de redactie

tekst **Ed van der Heijden**

In de week waarin een nieuw Vittepraetje uitkomt, gaat de redactie altijd kijken hoe het volgende Vittepraetje er uit gaat zien. Voor het Vittepraetje dat u nu in handen heeft, hadden we slecht één artikel in voorraad. Toch is het weer gelukt om een blad te maken met mooie, gevarieerde artikelen.

De in Harderwijk geboren Petrus Luitink zou één van de eerste voormannen van de Amsterdamse socialistische arbeidersbeweging worden. John Wetzels heeft zijn geschiedenis uitgezocht en beschreven.

Misschien heeft u al eens een herdenkingsbord/monument gezien dat is geplaatst door de Vanneau Foundation. Om er achter te komen wat dat voor stichting is, heeft Jan Ruijne de mensen van die stichting geïnterviewd.

Paulus 's Graeuwen was een bijzondere hoogleraar van de Gelderse Academie. Ad Sitsen heeft zijn leven beschreven.

Als je aan erfgoed denkt, dan denk je aan een lange tijd geleden. Maar heel veel wat nu wordt gebouwd, zal misschien later ook wel erfgoed zijn. Erfgoed Gelderland heeft voor de gemeente Harderwijk een inventarisatie gemaakt over Post 65 erfgoed. Lotte Schuitemaker heeft een kort en interessant artikel geschreven over het resultaat van die inventarisatie.

Jan E. Mons was in Zeewolde om te kijken naar de archeologische opgraving van een waterschip. Hij neemt u mee naar de visserij op de Zuiderzee van eeuwen geleden.

Vijftig jaar geleden heeft Karel Mars, onze eerste voorzitter, al eens geschreven over het Agnietenklooster, dat nabij de Kaatsbaan heeft gestaan. Inmiddels is er meer bekend van dit klooster en de overblijfselen en vond ik het tijd worden om dat te actualiseren.

Uiteraard ziet u het voorwoord van onze voorzitter en op het Prikbord vindt u zaken, die het lezen waard zijn. In de agenda voor de komende maanden staan verschillende activiteiten. Noteer ze in uw agenda!

De redactie wenst u veel leesplezier en wij zijn benieuwd naar uw reactie.

Wij wensen u een prettige decembermaand, een leuke sinterklaasavond, fijne kerstdagen, een gezellige jaarwisseling en een goed en gezond 2025.

BESTUUR:
Voorzitter:
Susan Wijngaard
tel: 06-51681918
Secretaris:
Roeland Geertzen
secretaris@herderewich.nl
tel: 06-81436684
Penningmeester/ledenadministratie:
Gerrit Visscher
ledenadministratie@herderewich.nl
Leden:
Willem van Sonnen (Vischpoort)
Sophie van Steenderen
Anita Raaphorst

REDACTIE:
redactie@herderewich.nl
Hoofredacteur:
Ed van der Heijden
Eindredacteur:
John Wetzels
Redactieleden:
Anita Raaphorst, Jan Ruijne

VERSPREIDINGSTEAM:
Wilem van Sonnen
huismeester@herderewich.nl
tel: 06-44050339
Ben Companjen, Jeroen Visser

WERKGROEPEN:
Archeologie:
John ten Pierick
Commissie Straatnaamgeving:
Govert van der Boom
Commissie Ruimtelijke Kwaliteit:
Désirée van Liempt
Genealogie:
Renate Uittien-Jacobs
Kroniek van Harderwijk:
Anita Raaphorst
Hierden:
Evert Jacobs
Behoud Erfgoed:
Matty Moggré
Coördinator vrijwilligers Vischpoort:
Agnes Burema
Webmaster:
Otto Büttner
webmaster@herderewich.nl

BIBLIOTHEEK,
HISTORISCH KENNISCENTRUM:
Leen Karssen
bibliotheek@herderewich.nl

BEZOEK- EN POSTADRES:
Vischpoort, Schapenhoek 9,
3841 BM Harderwijk
Huismeesters Vischpoort:
Willem van Sonnen tel: 06-44050339
Jeroen Visser
huismeester@herderewich.nl
Leden en niet-leden kunnen van de
Vischpoort gebruik maken voor het vieren
van een feestje o.i.d. Informatie bij de
huismeester.

CONTACT
Voor informatie: www.herderewich.nl
IBAN: NL93 INGB 0003 0361 92

Sluiting aanleveren kopij voor het
volgende Vittepraetje is op 26 januari 2025

OPMAAK, DRUK
gewoonton
www.gewoonton.nl

Niets uit deze uitgave mag zonder toestemming
van de redactie worden overgenomen voor com-
merciële doeleinden of ten behoeve van andere
publicaties. De redactie behoudt zich het recht
voor, in overleg met de schrijver, een artikel in te
korten. Overname van een artikel is alleen mogelijk
na toestemming van de auteur en de redactie.
Het redactiestatuut is -voor hen die daar behoefte
aan hebben- op te vragen bij het secretariaat.

AFBEELDING OP HET VOORBLAD

*Het kunstwerk van staal en glas in de
Harderwijkse Natuurtuin. Rechts op de
voorgond wethouder Martijn Pijnenburg*

tekst **Susan Wijngaard**

Trots op Harderwijk

Voor ons ligt alweer het laatste Vittepraetje van 2024. We kijken terug op een prachtig najaar vol activiteiten en ontwikkelingen. Samen zetten we het erfgoed van Harderwijk in de schijnwerpers en brengen we de geschiedenis van onze stad dichterbij voor iedereen.

In september vierden we de Open Monumentendagen, een evenement waar we echt trots op mogen zijn. Dankzij de inzet van alle vrijwilligers hebben we het verleden van Harderwijk laten herleven. De ritjes met oldtimers door de stad, de bussen naar Hierden en Ermelo, en een haven vol met historische schepen pasten perfect bij het thema "Onderweg". Harderwijk is druk bezocht door jong en oud.

Ook hebben we dit najaar onze visie 'Gebouwd Erfgoed Harderwijk' mogen presenteren aan wethouder Martijn Pijnenburg. Met deze visie willen we richting geven aan de toekomst van Harderwijks erfgoed en de planning richting 2031. We hopen hiermee in een vroeg stadium betrokken te zijn bij nieuwe ontwikkeling aangaande ons gebouwd erfgoed, waarbij de kennis binnen onze vereniging van grote waarde is. Het gesprek met de gemeente, waarin we onze ideeën verder konden toelichten, was heel positief en geeft vertrouwen in een constructieve samenwerking.

Met al deze ontwikkelingen kijken we vol enthousiasme vooruit. We hopen dat ons erfgoed niet alleen bewaard blijft, maar ook een bron van trots en inspiratie is voor generaties na ons. Dank aan iedereen voor alle inzet en betrokkenheid, zonder jullie was dit allemaal niet mogelijk geweest.

Het Vittepraetje staat weer boordevol met mooie artikelen, hierbij wens ik jullie veel leesplezier en alvast een mooie decembermaand.

Met warme groet,
Susan Wijngaard

Wij verwelkomen nieuwe leden

Onze vereniging blijft maar groeien, want ook het afgelopen kwartaal hebben we weer nieuwe leden mogen verwelkomen. De dames J.A. Vossebeld-Kobes (Ermelo), M. Kleijer en M. Wezenberg en de heren F. Kroese, H. van der Stelt, E. Stokman, F. Verkade, T.P. Kalkhove en W. Waterweg (Hierden) hebben zich opgegeven als lid van onze vereniging. De personen waarbij geen plaatsnaam is toegevoegd zijn woonachtig in Harderwijk. Allen hartelijk welkom in onze vereniging.

Begin september heeft **Wim Buijtenhuis** zijn functie als coördinator verspreiding Vittepraetje neergelegd. Wim heeft 10 jaar lang met veel enthousiasme deze functie vervuld en heeft in september zijn 90ste verjaardag mogen vieren. Hij vond dat de tijd was gekomen om zijn taken over te dragen. Hierbij bedanken we Wim voor zijn inzet en we hopen hem in goede gezondheid nog vaak tegen te komen bij een van de bijeenkomsten van Herderewich.

prikbord

GASTHEER/GASTVROUW GEZOCHT VOOR STADSMUSEUM HARDERWIJK!

We zoeken enthousiaste vrijwilligers voor het Stadsmuseum en het Marius van Dokkum Museum. Jij verwelkomt bezoekers en maakt hun bezoek bijzonder. Flexibele werktijden, een gezellig team en volop cultuur. Interesse? Mail Floormanagement Daniëlla Verhoeven (d.verhoeven@stadsmuseum-harderwijk.nl) voor een kennismaking met koffie!

OPEN MONUMENTENDAG EN HET GEBOUWDE HARDERWIJKS ERFGOED

In het weekend van 14/15 september had ik de eer om de Open Monumentendagen 2024 in Harderwijk te mogen openen. Historische Vereniging Herderewich coördineert het evenement, waaraan tientallen vrijwilligers en monumenteneigenaren in Harderwijk en Hierden deelnemen en vele honderden geïnteresseerden kennismaken met ons erfgoed.

In een Ford Mustang reed ik mee in de staart van een colonne oldtimers, die het evenement aftrapten en op de Vischmarkt werden getoond aan het publiek. Ik ben erg blij dat er in Harderwijk ook rondom dit mobiele erfgoed ontwikkelingen zijn. Dat we in Harderwijk nu aansluiting vinden bij het landelijk thema 'Onderweg' is ook een mooie stap in de goede richting. Veel nieuws was er te zien en zelfs de verbinding met Ermelo - door een oude VAD-bus - werd voor het eerst gelegd.

Aan het einde van de opening kreeg ik van Susan Wijngaard, voorzitter van Herderewich, de Visie Gebouwd Erfgoed, door Herderewich opgesteld, overhandigd. Een stuk waaraan door de vereniging de laatste maanden hard is gewerkt. Herderewich dankt haar bestaansrecht aan het opkomen voor het behoud van erfgoed, dus ik waardeer de inzet op dit gebied en neem de aanbevelingen heel serieus.

Een mooie boodschap die ik vanuit de gemeente kon delen: donderdag 12 september 2024 heeft de gemeenteraad de Kadernota 2025-2027 vastgesteld, waarin ook € 50.000 is bestemd voor een Erfgoedbeleid voor Harderwijk. Daar gaan we komend jaar, samen met de tientallen organisaties die zich voor het Harderwijks erfgoed sterk maken, keihard aan werken. Op naar 2031, ons 800-jarig jubileum, wanneer ons erfgoed er stralend bij zal staan! Een speciaal woord van dank is zeker op zijn plaats aan de organisatie van de OMD (Susan Wijngaard, Roeland Geertzen, Sophie van Steenderen en Ed van der Heijden), de organisator van de oldtimerit (Cees Berkvens) en de twee nieuwe stichtingen die een monument in beheer hebben genomen: Stichting Behoud Oorlogsherinneringen in de oude watertoren (Pieter Trap e.a.) en S.T.R.A.K., de stichting van de archeologische kelder aan de Boulevard (Eric Kleyberg, Jeroen de Jong e.a.). Deze monumenten waren dit jaar voor het eerst te bezichtigen. Dank voor dit prachtige weekend!

Martijn Pijnenburg

GESCHENK OP OPEN MONUMENTENDAG

Op 14 september 2024, tijdens de afgelopen Open Monumentendag, heeft D.A. Hoozeboom, een lid van Herderewich uit Ermelo, een fotolijst geschenken aan onze vereniging. De lijst met een foto van de oude haven van Harderwijk, krijgt een mooi plekje in de Vischpoort.

OPNIEUW EEN STUKJE STADSMUUR

Bij opgravingen begin november 2025 aan de Havendam (hoek Grote Oosterwijk) is weer een stuk stadsmuur (zie foto) tevoorschijn gekomen en ook een steunbeer. Nadat Harderwijk in 1231 stadsrechten kreeg, is er eerst een aarden wal opgetrokken met aan de binnenzijde steunberen waar een verdediging op stond van houten palen, zo hoog dat er niemand overheen kon klimmen. Later is de aarden wal stukje voor stukje vervangen door een gemetselde stadsmuur.

agenda

**Dinsdag 17 september 2024 t/m
zondag 12 januari 2025**

Stadsmuseum Harderwijk: tentoonstelling 'Gelaagd landschap', houtsneden en tekeningen van Siemen Dijkstra. Zie www.stadsmuseum-harderwijk.nl

Dinsdag 10 december 2024

Gelderse Academie, Catharinakapel: 'Leve de opera!'. In de vierde lezing over opera behandelt Wouter Molendijk de twee belangrijkste Russische opera's uit de 19e eeuw. Dat zijn Jevgeni Objegin van Tsjaikovski en Boris Godoenov van Moessorgski. Zie toelichting.

Woensdag 15 januari 2025

Gelderse Academie, Catharinakapel: start Studium Generale over migratie. De eerste spreker is dr. Quentin Bourgeois over 'Migratie in de prehistorie'. Zie toelichting.

**Dinsdag 21 januari t/m
zondag 30 maart 2025**

Stadsmuseum Harderwijk: tentoonstelling in samenwerking met de Stichting Sierk Schröder, representatieve overzichtstentoonstelling van schilder en tekenaar Sierk Schröder (1903-2002). Zie www.stadsmuseum-harderwijk.nl

Woensdag 22 januari 2025

De Kiekmore, Tesselschadelaan 1: lezing door Bas Visscher over 'De strijd van Mariap van Urk'. Inloop 19.00 uur, aanvang 19.30 uur. Voor toelichting zie website: www.herderewich.nl.

Woensdag 19 februari 2025

Gelderse Academie, Catharinakapel: Haras Mhmud, MD MPH, Clinical Research Fellow Radboud Universiteit over 'Gezondheidszorg in Europa: the good, the bad and the ugly'. Zie toelichting.

Woensdag 19 maart 2025

De Kiekmore, Tesselschadelaan 1: Algemene Ledenvergadering met een lezing over scheepsarcheologie. Voor toelichting zie website: www.herderewich.nl.

Lezing over Mariap van Urk

Tijdens de afsluiting en inpoldering van de Zuiderzee werden de stemmen van de bewoners van de plaatsen rondom de Zuiderzee niet of nauwelijks gehoord. In Harderwijk streed Eibert den Herder bijvoorbeeld tevergeefs tegen de plannen.

Op het eiland Urk werd de vissersvrouw Mariap van Urk spreekbuis van de aldaar heersende gevoelens. Haar oppositie, verwoord in simpele gedichten, trok al snel de aandacht van journalisten, kunstenaars en schrijvers. Naast haar oppositie zette Mariap zich ook in voor het behoud van het lokale en regionale culturele erfgoed. In de lezing zal Bas Visscher ingaan op het leven van Mariap, haar rol in de geschiedenis van de Zuiderzeewerken en haar betekenis voor het erfgoedveld.

Tentoonstellingen Stadsmuseum

'Gelaagd landschap' van Siemen Dijkstra

Siemen Dijkstra vindt zijn inspiratie in het Drentse landschap en wordt gedreven door zijn liefde en diepgaande respect voor de natuur. Zijn betrokkenheid bij de natuur legt hij vast in kleurenhoutsneden, die adembenemend zijn. Dijkstra werkt in de kleurenhoutsnede reductie-techniek, die zeer arbeidsintensief en tijdrovend is.

Tentoonstelling Sierk Schröder

Deze representatieve overzichtstentoonstelling wordt gemaakt in samenwerking met de Stichting Sierk Schröder, die de nalatenschap van de kunstenaar beheert. Schilder en tekenaar Sierk Schröder (1903-2002) heeft een veelzijdig oeuvre en is een belangrijk voorbeeld voor Marius van Dokkum. Hij maakte veel (kinder)portretten en veel vrij werk.

Lezingen Gelderse Academie

De lezingen van de Gelderse Academie vinden plaats in de Catharinakapel, Klooster 1. Inloop 19.30 uur, aanvang 20.00 uur. Toegang gratis; reserveren wordt aangeraden via gelderseacademie@gmail.com. Zie voor toelichting over de inhoud van de lezingen www.gelderseacademie.nl.

In september verscheen het nieuwe stripboek 'Gelderland - Het Verloren Hertogdom'. Deze vernieuwde uitgave van het eerder gepubliceerde 'Ons Verloren Hertogdom' is aangevuld met 16 nieuwe pagina's. Het volledige verhaal van Gelderland wordt nu verteld, van de prehistorie tot en met de 20e eeuw. Het boek is te koop bij het Stadsmuseum. De prijs is € 19,95

Tekening P. J. Luitink (in: Een halve eeuw onder socialisten)

tekst John Wetzels

John Wetzels is historicus,
oud-leraar geschiedenis,
oud-secretaris Herderewich

Midden 19^e eeuw waren de leefomstandigheden van arbeidersgezinnen en gezinnen van kleine zelfstandigen in de door de industrialisatie groeiende steden bedroevend: grote armoede, slechte behuizing in krotten en kelderwoningen, zes lange werkdagen van 12 tot 14 uur per dag, lage lonen, gevaarlijke werkomstandigheden, kinderarbeid en een slechte gezondheidszorg.

Petrus Jacobus Luitink

Een gedreven socialist

Een opkomende arbeidersbeweging wilde de arbeiders verenigen om tot een verbetering van deze zogenaamde Sociale Kwestie te komen. Deze bewegingen waren vaak geïnspireerd door socialistische en marxistische ideeën die streefden naar een rechtvaardigere verdeling van welvaart en macht. Zo zou het zogenaamde arbeidersvraagstuk worden opgelost. De in Harderwijk geboren Petrus Jacobus Luitink (ook geschreven Luiting) zou één van de eerste voormannen van de Amsterdamse socialistische arbeidersbeweging worden.

Petrus Jacobus Luitink werd op 26 december 1841 geboren in Harderwijk. Hij was een zoon van Evert Martens Luiting (geboren in Harderwijk op 11 december 1797) en Jacoba Rijkerts (geboren in 1801 in Ermelo, ook geschreven Ridders). Evert en Jacoba waren op 12 mei 1830 in Amsterdam getrouwd. Het gezin was Nederlands Hervormd en woonde in de Grote Poortstraat. Petrus Jacobus was het vijfde kind in het gezin. De andere kinderen, twee jongens en twee meisjes, toen in de leeftijd van drie tot negen jaar, waren allen geboren in Amsterdam. Vader Evert stamde uit een Harderwijker schippersfamilie, was eerst schippersknecht en later beurtschipper op de beurtvaart tussen Harderwijk en Amsterdam. Hij overleed in 1847 en zijn weduwe Jacoba vestigde zich na zijn overlijden met de nog thuiswonende kinderen in Amsterdam.

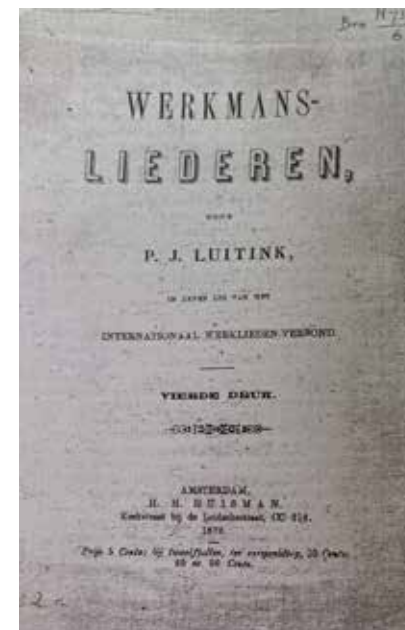
Petrus Jacobus Luitink woonde jaren later in een woning boven tapperij 'Cosmopoliet' in de Nieuwe Nieuwstraat, bij de Nieuwendijk, in Amsterdam. Kroegen waren de enige plek waar leden van de radicalere arbeidersbeweging een zaal konden huren. De kroeg 'Cosmopoliet' werd een bekend bolwerk van de Amsterdamse afdeling van de Internationale Arbeiter Assoziation, ofwel het Internationale Werklieden Verbond. Deze arbeidersbeweging stond onder algemene leiding van Karl Marx. De Amsterdamse afdeling van de Internationale was in augustus 1869 opgericht en verkondigde steeds luider het radicale geluid van het opkomend socialisme. Luitink werkte in Amsterdam, eerst als pakhuismeester en later dreef hij met een compagnon, Henri Timmer, een handel in kruidenierswaren. Timmer woonde op hetzelfde adres als Luitink en was zeer actief in de arbeidersbeweging van deze Internationale, waarbij allerlei vakverenigingen waren aangesloten. Op 25 april 1866 was Luitink in Haarlem gehuwd met Herremijntje Maria Bouwmeester, geboren op 12 maart 1842 aldaar.

In tapperij 'Cosmopoliet' kon men behalve voor voeding en drank ook terecht voor losse nummers van 'De Werkman', het eerste blad van de arbeidersbeweging. De bestaande pers steunde het verenigingsleven van de arbeiders en de socialistische arbeidersbeweging niet,

zodat er eigen tijdschriften moesten worden uitgebracht om de arbeiders te bereiken en te informeren over mogelijkheden om hun lot te verbeteren: bijeenkomsten, stakingen, oprichting van vakbonden. Luitink raakte steeds meer betrokken bij de arbeidersbeweging van de Internationale. Hij werd bestuurslid van de Amsterdamse afdeling, trad op als spreker bij vergaderingen en manifestaties, was schrijver van pamfletten, maar vooral dichter van werkmansliedertjes. In 1870 bezocht hij, als één van de afgevaardigden van de afdeling Nederland, het eerste congres van de Internationale in Antwerpen. Zijn bekendste lied was het 'Vrijheidslied', dat tijdens vergaderingen en manifestaties stevast uit volle borst werd gezongen. Het was één van de vroegste voorbeelden van de Nederlandse strijdliderencultuur. Dit lied zou nog decennia lang door socialisten worden gezongen en pas in de loop van de 20e eeuw als belangrijkste herkenningmelodie van de arbeidersbeweging worden verdrongen door het lied 'De Internationale'.

De tekst van het 'Vrijheidslied' werd voor het eerst gepubliceerd in 'De Vrijheid' van maart 1871, een in Den Haag door leden van de Internationale gepubliceerd weekblad. Luitink zou het lied op zijn ziekbed, in het bijzijn van een aantal vrienden, al te zwak om zelf nog te schrijven, hebben laten optekenen. Dit te romantische beeld van het ontstaan van het

Werkmansliederen (in: Waarachtige volksvrienden.
De vroeg socialistische beweging in Amsterdam 1848-1894)

'De Werkman'. Orgaan voor Arbeiders-Vereenigingen (via Delpher)

HET 'VRIJHEIDSLIED

enkele coupletten, oorspronkelijke tekst,
melodie: La Marseillaise

*Op mannen, broeders! saamverenigd!
Op, burgers, sluit u bij ons aan!
Uw smart, uw lijden zij gelenigd;
Ras moge 't uur der vrijheid slaan!
O, worde eenmaal de zware keten,
sinds eeuwen door elk volk getorcht,
die loodzwaar drukt op ieders borst,
door 't vrijheidsvuur vaneengereten!
Op, voor de vrijheid op!
Weg met de slavernij!
Waakt op, waakt op! Voor 't heilig recht
der menschen kampen wij.*

*Op vrouwen, kinderen! Op, gij allen!
Komt, sluit u aan met warm gevoel!
De vrijheidsvaan was hen ontvallen,
haar op te heffen zij ons doel!
Gij moeders, moogt niet langer weenen,
uw kroost krijgt brood en zal niet meer
gaan sneuvelen voor der vorsten eer,
die in uw smart geen hulp verleen.*

*Wij trachten niet met bloed te koelen,
de heil'ge wraak, die 't hart ontbrandt;
geen ruw geweld is ons bedoelen,
wij reiken elk de broederhand!
Maar staat gij ons naar goed of leven,
tirannen, eischt gij van ons bloed,
dan sluiten wij ons aan met moed.
En zullen voor de vrijheid sneven (sneuvelen)!
Op, voor de vrijheid op!
Weg met de slavernij!
Waakt op, waakt op! Voor 't heilig recht
der menschen kampen wij!*

lied, beschreven door politiek activist, schrijver en journalist Joan A. Nieuwenhuis, droeg sterk bij aan het populair worden van het 'Vrijheidslied'. In werkelijkheid schreef Luitink het lied zelf.

De gezondheid van Luitink was wel al geruime tijd broos. In de lente van 1871 roerde hij zich wel nog, enigszins op-

gekrabbeld, op een vergadering van sigarenmakers en typografen in Utrecht. Op het congres van het Werklieden Verbond, gehouden op 28 en 29 mei in de Keizerskroon in Amsterdam, was hij nog aanwezig als afgevaardigde van de Internationale. Bij de geboorte van zijn derde kind, in augustus 1871, was hij weer bedlegerig. Wegens zijn ziekte deed de vroedvrouw aangifte van de geboorte bij de burgerlijke stand. Op 15 november 1871 bezweek hij, nog geen dertig jaar oud, in zijn woning boven café ‘Cosmopoliet’ aan tuberculose. Zijn geestverwanten vernamen het droevige nieuws via een zwart omrand rouwbericht op de voorpagina van ‘De Werkman’. Het bericht noemde “het sterven van een harer meest ijverige leden” een gevoelig verlies voor de Amsterdamse afdeling van de Internationale. In het blad werd Luitinks ijverige inzet voor de beweging en voor het geluk der arbeidersklasse geroemd. Grote nadruk werd gelegd op het feit dat de overledene het socialistisch beginsel, ook met de dood voor ogen, trouw was gebleven. Als atheïst geloofde hij niet in een hemels paradijs, maar in de overtuiging “op aarde zijn plicht betracht te hebben, en, al mocht hij er de vruchten niet van plukken, medegewerkt te hebben aan het geluk van de mensheid, aan de verheffing van den arbeider”.

Socialistische voormannen konden rekenen op een afscheid in stijl. Het overlijden van Luitink bracht de Amsterdamse aanhang van de Internationale massaal op de been voor de begrafenis op zondag 19 november. Op de hoek van de Nieuwendijk en de smalle Nieuwe Nieuwstraat had zich al om negen uur een menigte deelnemers opgesteld. Er werden pamfletten met Luitinks arbeidersliederen uitgedeeld. De kist werd door meer dan tweehonderd leden van de Amsterdamse afdeling

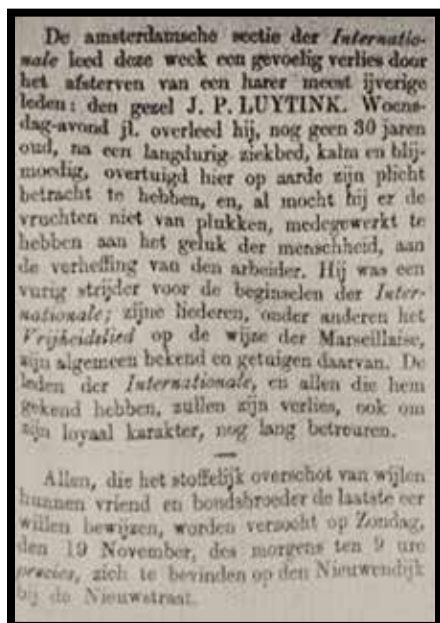
van het sterfhuis naar de begraafplaats begeleid. De begrafenisstoet werd gevolgd door nog honderden mensen. Het was een strijdbare optocht van kameraden, met muziek en vlaggen. Bekende bestuurders van de Internationale als Gerhard, Michon en Desprez hielden toespraken. Ook werd het ‘Vrijheidslied’ gezongen. Na de begrafenis

was er een bijeenkomst in de Plantage, in lokaal ‘Vliedzorg’. De weduwe van Luitink kreeg daar een ingezameld geldbedrag van ongeveer veertig gulden overhandigd. Ook ontving ze een speciaal vervaardigde loden bus. Daarin zat een papier met de namen van de Amsterdamse leden van de Internationale, die gezworen hadden voor altijd trouw te zullen blijven aan de denkbeelden van hun overleden kameraad en beloofden deze uit alle macht te zullen uitdragen. Een week later verscheen nog een oproep in ‘De Werkman’ om de weduwe Luitink toch vooral niet te vergeten. De lezers werden daarin opgeroepen hun vrouwen eraan te herinneren de boodschappen voortaan te doen in de kruidenierswinkel die de weduwe inmiddels in de Nieuwe Nieuwstraat was begonnen. Dat Luitink atheïst was en het bestaan van god ontkende, een uitzondering in die tijd, maakte het noodzakelijk nieuwe, alternatieve rituelen te bedenken. Religieuze tradities waren immers niet te gebruiken. In ‘De Werkman’ werd ook aandacht besteed aan het persoonlijk aspect van het overlijden. In het zicht van de dood had Luitink bewezen dat een mens rustig kon sterven zonder in een hiernamaals te geloven. De Nederlandse socialistische ontwikkelden voor atheïsten een nieuwe begrafenis cultuur met deels dezelfde functies als de gebruikelijke burgerlijke en christelijke uitvaart. Nabestaanden werden getroost door een massale deelname, er was een plechtigheid in een fraaie omgeving, naast emotionele ondersteuning voor de nabestaanden werd ook gewezen op het belang van materiële ondersteuning van de weduwe en kinderen. De rol van de familie bij de begrafenis was bescheiden, volgens de verslagen in ‘De Werkman’. De massale optocht vanaf het sterfhuis, de verzamelde grote menigte, het gezongen ‘Vrijheidslied’, de functies van de sprekers en de eden die werden gezworen lijken er op te wijzen dat er ook een politieke betekenis aan de uitvaart verbonden was. De weduwe van Luitink, Herremijntje Maria, overleed ook op jonge leeftijd op 15 april 1881 te Haarlem. Ze werd 39 jaar.

BRONNEN

- Biografisch Woordenboek van het Socialisme en de Arbeidersbeweging in Nederland
- I.J. Brugmans, De arbeidende klasse in Nederland in de 19^e eeuw 1813-1870, Utrecht 1973
- B. Bymholt, Geschiedenis der Arbeidersbeweging in Nederland (1894); herdruk: Amsterdam, 1975
- D. Bos, Waarachtige volksvrienden. De vroege socialistische beweging in Amsterdam 1848-1894, Amsterdam, 2001
- D. Bos, Dood en begraven, Funerair ritueel in de vroege socialistische beweging 1871-1899, Leiden, z.j.
- K. Haegens, Rood tot in de dood, Amsterdam, 2007
- J. A. Nieuwenhuis, Een halve eeuw onder socialistische, Zeist, 1933

Overlijdensbericht (in: Over de dood. Yvonne van Oorschot)

Het nieuwe monument langs de Julianalaan in Ermelo. Links Dario Usai met naast hem Antonio Consilvio. Foto: Ruben Schipper

tekst Jan Ruijne

Jan Ruijne is journalist en historicus. Hij maakt deel uit van de redactie van het Vittepraetje.

Het verhaal achter de Vanneau Foundation

Ermelose stichting wil vergeten historie nieuw leven inblazen

Her en der daar staan in Ermelo en Harderwijk informatieborden of kunstwerken met de vermelding ‘mogelijk gemaakt door de Vanneau Foundation’. Voorbijgangers met interesse voor geschiedenis van stad en streek hebben het vast wel eens zien staan. Schrijver dezes heeft zich meermalen afgevraagd: Vanneau Foundation? Wat is dat eigenlijk voor club? En wat doet die stichting? Trouwens, wat een bijzondere naam. Vanneau, wat betekent dat eigenlijk?

Allereerst die naam. Intrigerend. Waarom het Franse woord voor ‘kievit’ als uithangbord van een stichting? Het antwoord is eenvoudig. De stichting is vernoemd naar de voornaam-

ste donateur, de Ermelose ondernemer Jeroen Kievits. Hij is eigenaar van een aantal bedrijven, waaronder het Vanneau Café bij het NS-station in Ermelo. Kievits is, naar verluidt, erg geïnteresseerd in geschiedenis en dan vooral de verhalen die achter gebouwen of monumenten schuil gaan. Zelf heeft hij geen tijd om die verhalen te ontrafelen. Maar in Dario Usai en Antonio Consilvio heeft hij twee enthousiaste medestanders gevonden. Zij zijn de onderzoekers, zij doen het creatieve werk. En Kievits zorgt voor de middelen.

Het laatste wapenfeit van de stichting ligt nog vers in het geheugen. Wethouder Martijn Pijnenburg nam in de Natuurtuin in Harder-

wijk -de tuin naast het Zeepad en in de schaduw van de fietsbrug over de A28- op 3 oktober een kunstwerk van staal en glas in gebruik. Het kunstwerk verbeeldt een radar en is geplaatst op een tachtig jaar oude betonnen sokkel. Op die sokkel heeft in de oorlog daadwerkelijk een onderdeel van een radarstation gestaan, de zogeheten Stellung Hase. Deze radarinstallatie waarschuwde de Duitsers voor zwermen bommenwerpers die vanuit Engeland richting Duitsland vlogen. Die waarschuwing was het sein voor Duitse jagers om op te stijgen en de geallieerde bommenwerpers aan te vallen.

Gemeente en vrijwilligers van de Natuurtuin hadden al langer het idee om 'iets' met die betonnen sokkel te doen. Om het verhaal dat daarachter schuilt voor het grote publiek aanschouwelijk te maken. Een ontwerp was er al. Maar het geld om dit ontwerp te realiseren ontbrak. Totdat de Vanneau Foundation zich meldde. Met het geld van de stichting werd het idee werkelijkheid.

Het kunstwerk van staal en glas in de Harderwijkse Natuurtuin. Rechts op de voorgrond wethouder Martijn Pijnenburg (Foto: Jan Ruijne)

De bedenkers van het kunstwerk zijn grafisch vormgever Marcel van den Broek en architect Victor Schölvink. Zij hebben een monument ontworpen dat verwijst naar de radar van toen,

“maar nu als een schotel waarin je kan staan en de verhalen tot je kan nemen.”¹ Die verhalen zijn te lezen voor de bezoekers die de moeite nemen de trap naast de sokkel te beklimmen. Boven op de sokkel staande, en al ronddraaiend, ziet de bezoeker teksten die verwijzen naar gebeurtenissen uit de oorlog. De teksten komen uit het dagboek van Henk Kraaijenbrink, de dienstdoende politiecommandant tijdens de oorlogsjaren. Van den Broek daarover: “Met de teksten willen wij laten zien welke impact de oorlog op onze samenleving had.”²

JULIANALAAAN ERMELO

Zoals gezegd: zonder het geld van The Vanneau Foundation was de radar of schotel er niet gekomen. Maar wat is precies de missie van deze stichting? Vanuit een bescheiden kantoor aan de Hamburgerweg vertellen Dario Usai en Antonio Consilvio over hun projecten. Dario: “Wij willen vergeten historie nieuw leven inblazen.”

Het eerste project van de stichting is daar een goed voorbeeld van. Langs de Julianalaan in Ermelo stond, half verscholen tussen de bosschages, een onopvallende gedenkplaat. Op die plaat stond dat op die plek, op nummer 74, een huis heeft gestaan dat op 7 november 1944 bij een bombardement is verwoest. Daarbij kwamen negen mensen om het leven. Deze sobere, feitelijke mededeling intrigeerde Usai en Consilvio. Hun zoektocht leidde ertoe dat die paar simpele woorden op het bordje een heel verhaal werden, een interessant verhaal bovendien.

Het verhaal in het kort: Jan en Trijntje Hooijenga bewoonden tijdens de oorlog, samen met hun vier kinderen, een groot huis. Zij boden onderdak aan Joodse onderduikers, evacués en gestrande Britse piloten. Naast het huis was een schuilkelder gebouwd. Op de dag van het bombardement lukte het Trijntje niet om iedereen op tijd te waarschuwen. De bommen verwoestten het huis volledig. Acht mensen vonden de dood waaronder de jongste zoon van Jan en Trijntje, de 4-jarige Hedzer. Een straat verderop viel een negende slachtoffer. Als door een wonder bleef een Joods kindje, Sophie de Levie, gespaard. Zij lag na het bombardement ongedeerd in een greppel. Sophie was ondergebracht bij de Hooijenga's, zogenaamd als hun jongste kind.

Na de oorlog emigreerden de families Hooijenga en De Levie naar de Verenigde Staten. Daar hielden zij contact. Dankzij inspanningen van de Vanneau Foundation werd de eenvoudige gedenkplaat vervangen door een fraai monument. Jim Hooijenga kwam over uit de VS voor de onthulling van dit monument. Die onthulling op 21 april 2022 was voor Hooijenga een emotioneel moment. Immers, ook de naam van zijn 4-jarig broertje Hedzer staat hierop vermeld. Jim zelf was 6 jaar toen de bommen vielen.

Het verhaal van de Julianalaan is illustratief voor de werkwijze van de Vanneau Foundation. Op de website is het verhaal niet alleen te lezen, de tekst wordt ook vóórgelezen. Terwijl de tekst wordt voorgelezen zijn op de achtergrond geluiden te horen die passen bij het verhaal en op het moment van het bombardement hoort de bezoeker van de site het gieren en inslaan van de bommen. Ook is er op de site een interview te zien met de op dat moment 78-jarige Jim Hooijenga. Verder is er een fotoreportage van de onthulling van het monument te zien én is er een toelichting over hoe dit nieuwe monument tot stand is gekomen. Het is een leitmotiv van de stichting: de verhalen moeten de zintuigen zoveel mogelijk prikkelen. De verhalen moeten beléefd worden. “Wij willen een nieuwe vorm van vertellen introduceren”, zegt Consilvio. „Met filmpjes, voice-overs, soundscapes. Dat je veel meer in de geschiedenis duikt. Alsof je een film bekijkt.”³

De belangstelling van de stichting beperkt zich niet tot Ermelo en Harderwijk. Dat maakt het lastig om de stichting te plaatsen. Een korte en niet volledige opsomming: ‘Vanneau’ heeft in Hasselt het geboortehuis van Kiliaen van Rensselaer gekocht, een groot 16^e eeuwse rijksmonument. Doel: hier een museum in onder te brengen. In Frankrijk is Duits luchtafweergeschut gekocht, met de bedoeling dat naar Nederland te halen. In Engeland wordt een Duitse Tiger tank, in opdracht van de stichting, nagebouwd. Ook die moet ergens in Nederland komen te staan. Vanneau heeft een maquette van Ermelo's Stationslaan laten bouwen en, tot slot, spant de stichting zich in voor het oprichten van een monument dat herinnert aan de arbeiders die omkwamen tijdens de bouw van de Afsluitdijk.

Voor een buitenstaander is het lastig om een rode draad in al die projecten te ontdekken. Maar Consilvio en Usai zien dat anders. Zij vertellen verhalen die de moeite waard zijn. Die verhalen zijn niet tijd- en streekgebonden. Wat beide mannen wel belangrijk vinden is dat hun verhalen door jongeren opgepikt worden, op welke manier dan ook, kijkend, luisterend, lezend. Dat is ook een voorname reden om zoveel digitale snufjes toe te passen, waardoor een aantrekkelijk ‘totaalverhaal’ ontstaat.

SCHIETKAMP HIERDEN

Wethouder Martijn Pijnenburg, met onder meer kunst en cultuur in zijn portefeuille, is blij met de inspanningen van de mannen van ‘Vanneau’. Dat liet hij begin oktober in de Natuurtuin merken. Maar eerder deed hij dat ook al bij de plek waar ooit het schietkamp Hierden lag. Pijnenburg nam op 9 juli van dit jaar twee nieuwe, fraaie infoborden in gebruik. Ook dit werd mogelijk gemaakt met geld van de Vanneau stichting.

Een van de infoborden in Hierden die herinneren aan het vroegere schietkamp. Foto: Vanneau Foundation

Het initiatief voor die infoborden ontstond in 2020, toen de gemeenteraad van Harderwijk een motie aannam van SGP-raadslid Jan van Panhuis. In die motie werd gepleit voor het zichtbaar maken van de oorlogsgeschiedenis in Hierden. Daarvoor werd een werkgroep opgericht met plaatselijke bewoners.

Dario Usai en Antonio Consilvio bij de maquette van de Stationslaan van tachtig jaar geleden. Prominent herkenningspunt is molen De Koe. Foto: Ruben Schipper

The Vanneau Foundation ontwierp de borden en deed historisch onderzoek. Daarbij kwamen nieuwe elementen naar boven, zo claimen Usai en Consilvio. Zij stellen dat de Duitsers op de schietbaan voor het eerst met radar experimenteerden. En met succes. Dankzij een app en een interactief verhaal op de website van de stichting kunnen bezoekers verder op reis door dit stukje Hierdens verleden. Naast het radarverhaal bevat dit deel van de website ook de verhalen van de Engelse piloot Tony Bethell en de Duitse artillerist Ludwig Becker. Op die manier benadert ‘Vanneau’ hetzelfde onderwerp via verschillende invalshoeken. Eén informatiebord staat langs de Ooster Mheenweg, naast de barakken die destijds door de Duitsers zijn gebouwd. Het andere bord staat bij het Boerenstrandje, dichtbij de vroegere schietbaan. Het radarstation werd gedurende de oorlog verplaatst naar de westkant van Harderwijk, de zogeheten Stellung Hase. In Hierden bleef enkel de schietbaan. Het werd een oefenbaan voor de zogeheten Flugabwehrkanone, kortweg FLAK's. Interessant in dit verband is dat de Vanneau stichting er in is geslaagd om in 2023 een originele FLAK aan te kopen. Die stond in een schuur in Normandië en bleek in perfecte staat te verkeren. Op termijn komt de FLAK naar Nederland. Het is nog niet duidelijk waar het geschut wordt geplaatst.

CHATEAU VANNEAU

Usai en Consilvio zijn hun werk begonnen vanuit een bescheiden kantoortje aan de Drielandendreef. In 2023 verhuisden zij naar een prachtig pand aan de Chevallierlaan in Ermelo. Villa de Riethorst werd door de stichting aangekocht en werd omgedoopt tot Chateau Vanneau. In de villa was voldoende kantooruimte. Daarnaast bleek de begane grond groot genoeg om als expositieruimte in te richten. Blikvanger was een maquette van de Stationslaan van Ermelo in de oorlogsjaren. Om die straat van tachtig jaar geleden te kunnen reconstrueren hebben Usai en Consilvio gesprekken met bewoners gevoerd, oude foto's en ansichten bestudeerd en zelfs fo-

to's van de Royal Air Force aangekocht om een zo natuurgetrouw mogelijke kopie te kunnen bouwen. “We konden met die luchtfoto's zelfs de tuinen van de huizen in de Stationslaan reconstrueren.”⁴

Maar de stichting heeft een stapje terug moeten doen. Het Chateau Vanneau is verkocht, de maquette ligt in de opslag. Verder staat het Kiliaen van Rensselaerhuis in Hasselt te koop.

Niettemin gaan Usai en Consilvio onverdroten verder met het uitwerken van projecten vanuit hun bescheiden kantoor. Deze zomer maakten ze bekend dat ‘Vanneau’ opdracht heeft gegeven tot de bouw van een tank. Het wordt een replica van een Tiger I tank uit de Tweede Wereldoorlog. Van deze geveesde Duitse tank zijn, volgens Usai, nog maar 7 exemplaren over. Die zijn ergens in Europese musea te zien, maar niet in Nederland. De in het Engelse Crawley gebouwde replica wordt de eerste ‘Tiger’ in Nederland. Waar de tank komt te staan is nog niet besloten. Zie voor meer informatie de fraaie website van de stichting: <https://thevanneaufoundation.org>

BRONNEN

- Interview met Dario Usai en Antonio Consilvio, 8 oktober 2024
- De website: <https://thevanneaufoundation.org>
- De Stentor, ‘Stichting laat digitale tanks door centrum Ermelo rollen’. Reportage van Chris Ververs, 25 februari 2023
- De Stentor, ‘Uitzichtpunt met betekenis’. Artikel Ingrid Willems over ‘radarkunstwerk’ in Natuurtuin, 3 oktober 2024

VOETNOTO BIJ HET ARTIKEL

- ¹ De Stentor, 3 oktober 2024
- ² De Stentor, 3 oktober 2024
- ³ De Stentor, 25 februari 2023
- ⁴ Interview, 8 oktober 2024

Klinkdicht, ter gelukwensching van de zeer geleerden heer Paulus 's Graeuwen, medicyn doctor, en jonkvrouwe Judith Schluiter bij hun huwelijk op 30 juli 1742, door Jan van den Bosch Melchiorz (Delpher)

tekst Ad Sitsen

Ad Sitsen was apotheker, arts en buitengewoon hoogleraar klinische farmacologie. Hij is lid van de Studiegroep Gelderse Academie en richt zich op de oude medische faculteit en haar professoren.

Professor Paulus 's Graeuwen

Paulus 's Graeuwen werd geboren op 3 december 1715 te Serooskerke als zoon van de predikant Siewert Karel 's Graeuwen en Maria Plevier. Hij studeerde medicijnen, aanvankelijk twee jaar in Utrecht bij de professoren Drakenborch en Van Musschenbroek en daarna, vanaf 1736, vier jaar in Leiden, waar de hoogle-raren Albinus, Boerhaave, Oosterdijk, Gaubius en Van Roijen tot zijn leermeesters behoorden. 's Graeuwen promoveerde in 1740 tot doctor medicinae op een proefschrift ‘De antacidis terrestribus’ (oftewel ‘Over antizuurmiddelen uit de aarde’). Hij oefende gedurende vier jaren de medische praktijk uit te 's Gravenhage en vervolgens tien jaren te Zutphen, waar hem ook de titel van poliater (gemeente-arts) werd verleend.

HARDERWIJK

Paulus 's Graeuwen verwierf zich een goede naam, op grond waarvan hij in 1754 werd beroepen als hoogleraar in de genees- en heelkunde aan de Gelderse Academie te Harderwijk. Hij was de opvolger van Johannes de Gorter en aanvaardde zijn ambt met het uitspreken van zijn inaugurele rede met de titel ‘De prophylaxi insitiva, satis certa tutaque’ (‘Over de voldoende veilige en betrouwbare profylaxe door inenting’; bedoeld is vaccinatie tegen de pokken) op 9 september 1755. Het jaar daarop nam hij in overleg met zijn collega Hendrik van Haastenberg het onderwijs in de ontleed-, schei- en kruidkunde op zich, terwijl Van Haastenberg werd belast met de geneeskundige praktijk en de heelkunde. 's Graeuwen werd tevens aangesteld als Professor primarius van de medische faculteit en in 1757 volgde zijn

benoeming tot archiater (geneeskundig inspecteur) van de stad Harderwijk. De vergelijkende ontleedkunde was het favoriete studiegebied van 's Graeuwen, “en door hare beoefening zocht hij zich zelve en anderen op te leiden tot verheerlijking des Scheppers, die bijzonder het menschelijk lichaam met verwonderlijke wijsheid en goedheid gevormd heeft”. Professor 's Graeuwen was rector magnificus in het academiejaar 1757/1758 en hield bij zijn intrede zijn rectorale rede getiteld ‘De Altributorum, quae humano corpori cum aliis omnibus communia sunt, efficacia in producendis mutationibus, sive salutaribus sive noxiis’ (oftewel ‘Over de kracht der eigenschappen die het menselijk lichaam met alle andere lichamen gemeen heeft, om gedeeltelijk heilzame, gedeeltelijk schadelijke veranderingen teweeg te brengen’).

GRONINGEN

Hoewel 's Graeuwen door zijn drukke werkzaamheden niet of nauwelijks de resultaten van zijn onderzoeken in druk kon laten verschijnen, was zijn roem toch wijd en zijd verspreid geraakt. Toen de Groningse hoogleraar Gualtherus van Doeveren naar Leiden vertrok, werd Paulus 's Graeuwen in Groningen als zijn opvolger benoemd. 's Graeuwen aanvaardde op 19 juni 1771 zijn ambt van hoogleraar in de genees- en scheikunde met zijn rede *'Oratio de anatomiae pathologicae utilitate et necessitate'* (oftewel 'Rede over het nut en de noodzaak van de pathologische anatomie'). Het is bepaald uitzonderlijk te noemen dat hij - geheel in de geest van Boerhaave - naast de medische colleges ook andere onderwerpen behandelde. In 1771 was dat de theoretische en praktische scheikunde, vanaf 1774 gaf hij ook colleges over de geschiedenis van de metalen en de semi-metalen, in 1775 over de geschiedenis van de fysisch-medische scheikunde van goud en in 1778 over de fysisch-medische scheikunde. Hij had grote bewondering voor Boerhaave en liet het ontwerp van het grafmonument van Boerhaave opnemen in de behangdecoratie van de tuinkamer van het Hinckaertshuis, waar hij toen woonde. Het Hinckaertshuis in de Oude Kijk in't Jatstraat 6 is een van de oudste huizen in Groningen.

Ook in Groningen vervulde 's Graeuwen het ambt van rector magnificus. In 1774 sprak hij bij de overdracht een rede uit met de titel *'Oratio de frigoris aerii efficacia, in promovenda laedendaque sanitate'* (oftewel 'Rede over de doeltreffendheid van koude lucht bij het bevorderen en schaden van de gezondheid')

PERSOONLIJK

Paulus 's Graeuwen trouwde op 30 juli 1752 met Judith Schluiter, dochter van de predikant A.J. Schluiter te Zutphen. Zij kregen een zoon en vijf dochters. Hij overleed op 11 oktober 1779 in Groningen op de leeftijd van 63 jaar als gevolg van 'aanhoudende koortsen'. Over de dochters is niet veel bekend. De zoon was de latere dr. Abraham Jacob 's Graeuwen, geboren te Zutphen in 1747, en na zijn studie te Harderwijk later stadsdokter, honorair pensionaris (ook advocaat genoemd; de voornaamste rechtskundige in dienst van een stad of gewest), griffier en tot slot burgemeester van Zierikzee. Hij overleed in 1796.

De Gelderse Academie in 1745 (bron: Stadsmuseum Harderwijk)

TOT SLOT

Zoals reeds vermeld gaf 's Graeuwen, geheel in overeenstemming met wat Boerhaave voorstond, niet alleen colleges in de geneeskunde, maar ook in de scheikunde en enkele andere verwante vakken. Dit leidde ertoe dat de Chemie Historische Groep¹ ook van hem een beknopte biografie heeft opgenomen.

ENKELE WERKEN VAN PAULUS 'S GRAEUWEN

- Dissertatio, de antacidis terrestribus. Lugd. Bat., 1740.
- Annotationes ni Boerhaavi Aphorismis. H. S. Harderwijk, 1754.
- Oratio de anatomiae pathologicae utilitate ac necessitate. Gron., 1771.
- Dissertatio, continens historiam trium foetuum monstrosorum. Lugd. Bat., 1802.

BRONNEN

- A.J. van der Aa, Biographisch woordenboek der Nederlanden. J.J. van Brederode, Haarlem, 1852-1878.
- Hermannus Bouman, Geschiedenis van de voormalige Gelderse Hoogeschool en hare hoogleraren, deel 2. J.G. van Terveen, Utrecht, 1844.
- P.C. Molhuysen en P.J. Blok (red.), Nieuw Nederlandsch biografisch woordenboek. Deel 4. A.W. Sijthoff, Leiden, 1918.
- Schutte, O. Het Album Promotorum van de Academie te Harderwijk, De Walburg Pers, Zutphen, 1980.
- <https://nl.wikipedia.org/wiki/Hinckaertshuis>

VOETNOT BIJ HET ARTIKEL

¹ De Chemie Historische Groep is onderdeel van de Koninklijke Nederlandse Chemische Vereniging (KNCV) en beoogt aandacht te schenken aan markante of interessante gebeurtenissen en mijlpalen in de geschiedenis van de KNCV. Zie ook: www.chg.kncv.nl.

Jong erfgoed in Harderwijk

Architectuur, stedenbouw en monumentale kunst uit de periode 1965-1990 krijgen vaak het etiket saai en lelijk opgeplakt. Onterecht, want het Post 65 erfgoed bevat vele kwaliteiten en bijzondere verhalen die de moeite waard zijn om te laten zien en te vertellen. De gemeente Harderwijk deelt deze mening en heeft daarom het Gelders Genootschap de opdracht gegeven om een inventarisatie uit te voeren naar objecten en structuren uit de periode 1965-1990.

Luchtfoto Stadsweiden 2023 (foto: via Streetsmart)

ACHTERGROND

Het Nederlandse Post 65 erfgoed is uniek. De gebouwen en structuren uit 1965-1990 zijn van grote invloed geweest op onze omgeving zoals we die nu kennen. Circa 30% van de koop- en

tekst Lotte Schuitemaker

Lotte Schuitemaker is MA Kunstgeschiedenis en Adviseur Erfgoed bij het Gelders Genootschap.

huurwoningen in Nederland zijn gebouwd in de periode 1965-1984!¹ Ook in Harderwijk zijn er vele projecten aanwezig uit deze Post 65 periode. Een snelle scan middels de gegevens uit het register toont aan dat er meer dan 6000 objecten gebouwd zijn tussen 1965 en 1990. Hiervan heeft, net zoals in de landelijke situatie, het overgrote deel een woonfunctie. Niet zo gek natuurlijk als je kijkt naar de uitbreidingen van Harderwijk. Vooral in het zuiden van Harderwijk zijn verschillende (bloemkool)wijken in deze periode gebouwd. Denk maar eens aan de wijk Stadsweiden, die typische karakteristieken uit deze periode toont.

POST 65

Maar wat is Post 65 precies? De architectuur uit de Post 65 periode was een reactie op de architectuur uit de wederopbouw waar in een korte tijdsspanne, vanwege de grote woningnood na de oorlog, enorm veel gelijke woningen werden gebouwd. In de periode 1965-1990 stapte men af van de prefab bouwmethode en vonden er vele experimenten en vernieuwingen op het gebied van volkshuisvesting en woningbouw plaats. Destijds werd deze zoektocht naar vernieuwing en kwaliteit gestimuleerd door de overheid. Dit gebeurde bijvoorbeeld met het programma Experimentele Woningbouw, waardoor er onder andere aandacht kwam voor flexibiliteit in gebruik en inrichting, de woonomgeving, kleinschaligheid en bouwen in de buurt. Bovendien kwam de burgerparticipatie op en werden verschillende woningtypen gemengd. Hierdoor is er een verscheidenheid aan karakteristieke typologieën ontstaan.

BLOEMKOOLWIJK

Eén van deze bijzondere typologieën is de bloemkoolwijk uit de jaren 70. De bloemkoolwijk dankt zijn naam aan de unieke structuren die deze wijken bezitten. Wanneer de wijk van bovenaf bekeken wordt, lijkt het op een doorsneden bloemkool, waarbij de wegen de 'aders' van de bloemkool zijn. Vaak is er één hoofdweg van waaruit kronkelige straten zich aftakken.

Deze straten eindigen veelal in doodlopende woonerven. Een bloemkoolwijk is zó ontworpen dat de wijk zo min mogelijk last heeft van het verkeer. Voetgangers en spelende kinderen zijn de belangrijkste gebruikers. Een bloemkoolwijk kenmerkt zich onder andere door kleinschaligheid, diversiteit, groen en sociaal contact.

SCHOLENBOUW

Na de oorlog groeide de bevolking snel. Er was daardoor niet alleen behoefte aan woningbouw, ook de druk op het onderwijs nam toe. Dit resulteerde in de bouw van een grote hoeveelheid scholen, die veelal in de nieuwe uitbreidingswijken werden gerealiseerd. In Harderwijk zijn meer dan 15 schoolgebouwen in de periode 1965-1990 gebouwd. Denk bijvoorbeeld aan het schoolgebouw aan het Vliepad, het complex met sportzaal aan de Kamillemeen en het Klaproospad of aan de school aan de H.K. Pootstraat.

RECREATIE

Kenmerkend voor de jaren 60 en 70 waren de toenemende hoeveelheid vrije tijd en de stijgende welvaart. Hierdoor kwam er meer aandacht voor cultuur en recreatie, wat leidde tot onder andere de bouw van culturele centra en theaters, maar ook het aantal campings en vakantieparken nam gestaag toe. Nabij de Ceintuurbaan in Harderwijk is nog een aantal van deze, vaak in het groen gelegen, typische Post 65 vakantieparken aanwezig.

ARCHITECTUURSTIJLEN

De Post 65 tijdperiode wordt gekenmerkt door enkele bijzondere architectuurstijlen, zoals: de Bossche School, het Structuralisme en het Brutalisme. Bij de Bossche School werd een strikt verhoudingsstelsel, het zogeheten plastische getal, toegepast. Gebouwen die volgens de Bossche School principes zijn gebouwd zijn vaak voornamelijk rustige, rechthoekige gebouwen met muren van baksteen en dikke betonnen balken boven diepliggende ramen. Het Structuralisme is daarentegen veel speelser. Structuralistische gebouwen bestaan vaak uit verschillende kleinere eenheden, die samen een structuur vormen. Het voormalig belastingkantoor aan het Engelsef, naar ontwerp van de bekende architecten Van den Broek en Bakema, toont elementen van deze architectuurstijl, waarbij een repeterende achthoek zichtbaar is in het gevel-

Structuralistisch kantoorgebouw aan Engelsef 35
(foto: Gelders Genootschap)

beeld. Brutalistische gebouwen kenmerken zich door grote blokachtige structuren van ruw en onafgewerkt gewapend beton of metselwerk. In Harderwijk is deze architectuurstijl terug te zien aan de Mecklenburglaan op het defensieterrein Kranenburg-Noord.

INVENTARISATIE

Het Gelders Genootschap heeft van de gemeente Harderwijk de opdracht gekregen om een inventarisatie uit te voeren naar Post 65 objecten en structuren. Via GIS-data is er een kaart ontwikkeld, waarop alle bebouwing uit deze periode is weergegeven. Op basis van locatie, functie en grootte is vervolgens een categorisering gemaakt van de cultuurhistorische verwachtingswaarden. De objecten, die in de categorie 'hoog' en 'zeer hoog' terecht zijn gekomen, zijn tijdens een aantal veldwerkdagen bezocht. Dit betrof met name publieke gebouwen, scholen, religieuze gebouwen, kantoren en appartementencomplexen. Op basis van een bezoek ter plaatse is een beoordeling gemaakt van de eventuele cultuurhistorische waarden. Hieruit zijn groslijsten gedestilleerd van objecten, die mogelijk als karakteristiek pand of gemeentelijk monument aangewezen kunnen worden. Verder onderzoek is noodzakelijk om de panden daadwerkelijk te kunnen beschermen.

VOETNOOT BIJ HET ARTIKEL

¹ Zie: 'Onderzoek Compendium voor de Leefomgeving'

Impressie van het gevonden wrak van het waterschip (foto: Jan E. Mons)

tekst Jan E. Mons

Jan E. Mons is lid en oud-secretaris van Herderewich.

Inzet: een gedeelte van de in het wrak gevonden ballaststenen (foto: Jan E. Mons)

Oudste scheepswrak van een waterschip in de bodem van Zuidelijk Flevoland

Het Historisch Jaarboek 2023 van de Historische Vereniging Herderewich, dat in juni 2023 is uitgekomen, begint met een boeiende uiteenzetting over de laatmiddeleeuwse vishandel in Harderwijk. Eén van de schepen, die al die vissen ten behoeve van de vishandel aan land hebben gebracht, is teruggevonden in het Hulkesteinse Bos in Zeewolde.

OPGRAVING

Aansluitend op de analyse in het Historisch Jaarboek 2023 past een korte samenvatting van de Open Dag, die op 3 augustus 2024 in Zeewolde in het Hulkesteinse bos is gehouden. Dicht bij de kruising van de Slingerweg met de Schillinkweg bestond de gelegenheid het oudste tot nu toe gevonden scheepswrak van een zogenaamd waterschip te bekijken. Deze Open Dag was georganiseerd door de Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed in samenwerking met het Museum Batavialand. Onder deskundige begeleiding van maritiem (assistent) archeologen en studenten archeologie werd in kleine

groepjes aan belangstellenden geduldig en enthousiast uitleg gegeven over deze unieke vondst. Dit wrak werd in 1972 bij toeval gevonden door een ploegende boer en is in 1980 al globaal onderzocht. Omdat het houten wrak langzaam aan het vergaan is, werd besloten tot een opgraving en verder gedetailleerd onderzoek. Te zijner tijd zal een uitgebreid onderzoeksrapport verschijnen. Alles wordt gemeten en gedocumenteerd; met behulp van onder meer een drone maken de specialisten ook een 3D-model van dit waterschip.

DE ZUIDERZEE

De Zuiderzee was vanaf de late middeleeuwen tot aan de afsluiting met de Afsluitdijk een zeer druk vaargebied. Het vervoer van goederen, mensen, geld en het overbrengen van berichten over water was een efficiënte en goedkope manier om in de behoeften van de steden en het achterland te voorzien. In de Zuiderzee zijn tot nu toe ruim 500 scheepswrakken gevonden, waarvan 40 wrakken van waterschepen. Het voormalige Zuiderzeegebied is daarmee het grootste scheepswrakkenkerkhof ter wereld. Het brakke tot zoute water zorgde voor zeer rijke visgronden. Vele vissersschepen voeren dagelijks uit om de groeiende bevolking van voedsel te voorzien.

Ook tijdens de Open Dag ging het verdere onderzoek gewoon door (foto: Jan E. Mons)

HET WATERSCHIP

Een waterschip is een historisch scheepstype, dat tussen de 14^e en de 19^e eeuw over de Zuiderzee voer. Het is een middelgroot schip (15 tot 20 meter lang en ruim 5 tot ruim 6 meter breed), dat is voorzien van een bun. Een bun is een waterhoudend gedeelte in het middelgedeelte van het waterschip. Op deze manier kon de vis levend worden vervoerd. De bun was voorzien van kleine gaatjes in de zijkanten die zeewater toelieten.

Door de boot te verzwaren met ballaststenen werd er voor gezorgd dat steeds alle gevangen levende vis van voldoende zeewater werd voorzien. In het nu gevonden scheepswrak is 4000 kilo aan ballaststenen gevonden. Het woon- en werkgedeelte bevond zich boven de bun. Waterschepen visten met sleepnetten. Maar er werd door waterschepen op de Zuiderzee ook vis van andere vissers opgekocht en levend naar de wal gebracht. Omdat het waterschip een zware en ronde boot was, werd het ook gebruikt als sleepboot. Waterschepen zijn ook ingezet als oorlogsschip, bijvoorbeeld in de 80-jarige oorlog en in de Franse tijd. Daarvoor werden ze uitgerust met een aantal kanonnen. Het laatste waterschip is in 1827 gesloopt.

VERGELIJK WATERSCHIP EN BOTTER

Zoals hiervoor al vermeld, kan het waterschip qua tijdsperiode geplaatst worden tussen de 14^e en 19^e eeuw. De botter zoals we die nu ook kennen, is in de 2^e helft van de 18^e eeuw ontstaan. Waterschepen en botters hebben dus in andere perioden gevaren en zijn elkaar dus hoogstwaarschijnlijk niet vaak tegengekomen. In de tijd van de waterschepen beschikten plaatsen als Kampen, Elburg en Harderwijk over een bescheiden vissersvloot, bestaande uit kleine pinken en zogenaamde 'tocheners', waarmee in de Zuiderzee op voornamelijk (tij)haring, spiering en paling werd gevestigd (zie artikel 'De laatmiddeleeuwse vishandel in Harderwijk' in het Historisch Jaarboek 2023 van Herderewich, blz 11).

Qua uitvoering en maatvoering verschillen waterschepen en botters. Het gaat hier te ver alle (technische) verschillen te noemen, maar de botter heeft een lage achtersteven om het vistuig goed te kunnen bedienen. Ook de kleinere afmetingen (lengte 13 meter en breedte

3 meter) typeren de botter. Een waterschip was met zijn lengte van 15 tot 20 meter en een breedte van ruim 5 tot ruim 6 meter veel zwaarder en robuuster.

Een overeenkomst tussen beide schepen is de aanwezigheid van een bun. Deze bestaat bij een botter uit drie met water gevulde ruimen, die onder water aan de zijkant zijn afgedekt met geperforeerde platen. Het is aannemelijk, dat deze bun is afgekeken van het vroegere waterschip.

SLOT

Terug naar het gevonden scheepswrak in het Hulkesteinse bos. Er zijn weinig persoonlijke bezittingen in dit wrak terug gevonden. Dit komt mogelijk doordat vissers vaak terug gingen naar hun gezonken boot om persoonlijke en andere waardevolle bezittingen te bergen. Omdat de Zuiderzee op de meeste plaatsen vrij ondiep was, kon dit meestal zonder al te veel moeite gebeuren. Het onderzoek gaat nog steeds door. Mogelijk zal in de komende tijd nogmaals een Open Dag worden georganiseerd. Tijdens de Open Dag was er ook aan de kinderen gedacht. Zij konden 'archeologie spelen'. In een stukje kleigrond waren 'gouden' muntjes verborgen die zij konden opgraven. Een leuke manier om jonge kinderen te laten zien wat archeologie inhoudt. Gelet op hun enthousiasme was dit zeker een geslaagde nevenactiviteit!

De jongste "archeologen" aan het werk (foto: Jan E. Mons)

BRONNEN

- Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed
- Museum Batavialand
- Wikipedia.

Restaurant Basiliek (foto: Ed van der Heijden)

Inzet: uitsnede uit de kaart van Joan Blaeu uit 1649

De Agnieten en restaurant Basiliek

Nabij de Vischmarkt herinneren de straatnamen Kapelsteeg en Nonnenstraat aan het Agnietenklooster dat daar vanaf het begin van de 15^e eeuw tot 1580 heeft gestaan. Als enig overblijfsel van het Agnietenklooster treffen we op dit moment het 'gotische' gebouw aan, waarin nu restaurant Basiliek is gevestigd. Toen het klooster ophield te bestaan, zijn de gebouwen gebruikt voor andere doelen: een kaatsbaan, een stadstimmerhuis.

Ook het Militair Hospitaal heeft op die plaats gestaan. Een korte terugblik op deze bijzondere plek in onze binnenstad.

Op de uitsnede van de kaart van Blaeu uit 1649 ziet u in de rode cirkel het kloostercomplex, zoals het er toen mogelijk uitzag: een hoofdgebouw met kapel en de kloostertuin. Verder was er nog een Patershuis – de woonplek van de rector van het klooster – ; waarschijnlijk stond dit gebouw op het terrein dat nu tussen de Kapelsteeg en de Grote Marktstraat ligt. Alleen het 'Straetjen achter de Nonne' bestond al; de straten Kapelsteeg en Kaatsbaan waren er nog niet. Of de situatie op de kaart van Blaeu precies de werkelijkheid weergaf is overigens de vraag. Het Agnietenklooster is in 1580 opgehouden te bestaan, dus zal er hier en daar in de tussentijd wat zijn afgebroken en/of bijgebouwd.

HET BEGIN VAN HET AGNIETENKLOOSTER

Het klooster is gesticht omstreeks 1420. Wanneer precies is niet bekend, maar het is aantoonbaar dat in 1429 door de zusters van het klooster landgoederen als onderpand

tekst Ed van der Heijden

Ed van der Heijden is hoofdredacteur van het Vittepraetje.

werden gegeven om een geldlening te verkrijgen. De zusters van het St. Agnes'-klooster werden gewoonlijk 'Agnieten' genoemd, of, ter onderscheiding van de andere kloosterlingen in de stad: de 'Nonnen'. Het klooster telde altijd een groot aantal vrouwen uit bekende en gegoe- de Harderwijkse families als Bloet, Van Bienen, Brinck, Van Deelen, Van Harderwijk, Van Hell, Van Hierden, Van Oldebarnevelt, Voet, Wolf, Van Wijnbergen. Dit blijkt uit de namen van ruim 120 nonnen, die in de archieven bewaard zijn gebleven.

Oorspronkelijk was het klooster een huis voor vrome vrouwen, die zonder kloostergeloften leefden naar de zo- genaamde derde regel van St. Franciscus¹. In 1439 besloten de twaalf inwonsters van het klooster, onder leiding van priorin Aleida van Arler, te gaan leven als echte klooster- lingen: slotzusters naar de regel van St. Augustinus³. Pas in 1458 werd dit besluit namens paus Calixtus III door Jan van Naaltwijk, de prior van Windesheim bij Zwolle (het moe- derklooster van de Moderne Devotie), officieel vastgelegd. Dit was ook de aanleiding tot aansluiting bij de beweging van de Moderne Devotie. De nonnen ontvingen daardoor ook vanaf 1462 geestelijke leiding vanuit Windesheim, net zoals de nonnenkloosters van Amersfoort en Utrecht.

Ten tijde van econoom (beheerder financiën) pater Jacob Hagen of Jacob Wolf (1434-1477) werd de kloosterkapel gebouwd. Deze pater werd daar zelf in begraven. Zijn op- volger, Herman van Meer (1477-1499), beijverde zich voor de bouw van een koor aan de kapel.

Voor de viering van de liturgie gebruikten de nonnen onder meer een boek dat wellicht in het Fraterhuis in Har- derwijk was afgeschreven aan het eind van de 15^e eeuw. In 1884 deed de gemeente Harderwijk dit handschrift cadeau aan de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag. Tegenwoordig betreuren we die handeling natuurlijk wel.

DE BEZITTINGEN VAN DE AGNIETEN

Zoals hierboven al vermeld bezaten de Agnieten in 1429 landgoederen in Oostendorp en Oosterwolde, die eerder toebehoorden aan de vrouw van Dirk Siwarts van Wijnber- gen. Haar dochters Wichmond en Geertruid, nonnen van St. Agnes, droegen dit bezit in 1429 over aan hun klooster via de econoom van het convent, pater Dirk van Boemel. Ook het landgoed Ter Brake in Hierden, waarvan het kapittel van St. Marie in Utrecht erfpacht ontving van Dirk Siwarts van Wijnbergen, ging in 1435 over naar het non- nenklooster, dat wel de pacht over die goederen moest betalen en dat een eeuw later, in 1547, nog steeds deed. Om te voorkomen dat het kloosterbezit tot nadeel van de Harderwijkse burgers te groot zou worden, moest in 1445 priorin Mechtelt van Hattem, min of meer gedwon-

DE GEVELSTEEN IN DE MUUR VAN RESTAURANT BASILIEK

In het bekende boek van Johannes Schrassert (Hardervicum Antiquum, p. 69) uit 1730 wordt over de gevelsteen een en ander geschreven. De steen is in 1730 nog aanwezig in een 'aansienlyck gebouw', het oude hoofdgebouw van het klooster. De tekst op deze gevelsteen (Schrassert heeft het over een rijmpje, dat in zijn dagen op een steen voor de ingang van het klooster stond) is volgens hem als volgt: 'Est Hadriano Vos, Margarethe quo que ab Holgers Diruta praesidibus sic reparata domus'.

Deze steen moet in Schrasserts dagen al flink versleten zijn geweest en hier en daar zelf onleesbaar zijn geworden. Karel Mars, de eerste voor- zitter van Herderewich, vond in 1974 dat Schrassert over de betekenis van het opschrift alleen maar bij overlevering iets kan hebben gehoord. Volgens hem moet het opschrift ongeveer als volgt zijn geweest: 'est haDrlano Vos, Margarita qUoqUe ab ULgers IrrUta preasULlibUs restaUrata DoMUs'.

Het rijmpje blijkt dan te bestaan uit één zes- en één vijfvoetige versregel, samen vormend een knap en foutloos distichon (tweeregelig gedicht), dat tevens een chronogram vormt, waarin de jaartallen 1572 en 1577 voorkomen. De vertaling is: 'Met Adriaan Vos en ook Margaretha Ulgers als leiders is dit overvallen huis weer opgebouwd'.

Het meest verbaasde Karel Mars zich over het feit dat Schrassert helemaal niet heeft gesproken over de aanhef van het opschrift op de gevelsteen: 'Soli Deo gloria (aan God alleen de eer) 1577'. Blijkbaar heeft Schrassert die aanhef nooit gezien en is die dus pas later aangebracht. Dat betekent dat de gevelsteen een latere kopie moet zijn van de oorspronkelijke gevelsteen, in ieder geval van na 1730.

Gelukkig heeft men bij de bouw van het Militair Hospitaal in 1883, waar- voor bijna alle gebouwen van het oude klooster werden gesloopt, de gevelsteen uit 1577 gered en bewaard in een dependance van het Oude Stadhuis: het pand Academiestraat 14, omdat daar 'Gemeentewerken' ooit was gehuisvest. Vervolgens is de steen ingemetseld in een tuinmuur van Donkerstraat 4, toen nog het Veluwsch Museum. Wanneer dat is gebeurd is niet bekend en misschien is destijds wel de kopie gemaakt. In het Schilders' Nieuwsblad van 11 februari 1985 staat dat de gevelsteen toen verhuisde van Donkerstraat 4 naar de gerestaureerde Agnieten- kapel. Het was bedoeld als een soort 'kroon' op de restauratie van het gebouw waarin nu restaurant Basiliek is gehuisvest. In feite is het een kopie van een gevelsteen afkomstig uit een verdwenen gebouw. Deze gevelsteen heeft in 40 jaar tijd de status verworven van herdenkings- steen van de Agnietenkapel zelf. Een argeloze voorbijganger, die het opschrift leest, denkt nu dat de Agnietenkapel dateert uit 1577, maar dat is niet waar, die is zeker een eeuw ouder.

gen, een regeling daarover met de schepenen en de raad aanvaarden:

- het grondgebied van het klooster in de stad werd nauwkeurig omschreven en mocht niet verder worden uitgebreid en ook het bezit van de bijna twintig ver- spreid gelegen percelen grond in eigendom of erfpacht mocht niet groter worden.
- door erfenis verworven onroerend goed moest worden verkocht en het opgebrachte kapitaal diende te worden belegd buiten het schependom.
- geërfd roerend goed moest worden verkocht en de koopsom moest na de dood van de ervende zuster terugkeren naar haar familie.
- een uitzondering werd gemaakt, voor zover het althans niet ging om huizen in de stad, voor een geestelijke stichting.

Het bezit van het klooster nam intussen wel toe, zodat de stad in 1495 zelfs een bedrag van 50 gouden Rijnse guldens van de nonnen kon lenen. Al in 1449 betaalden de nonnen belasting over bijna 20 hectare land onder Doornspijk.

DE 16^E EEUW EN HET EINDE VAN HET KLOOSTER

Na de rampzalige brand van Harderwijk op 31 juli 1503, waarbij de pater van de 'Nonnen', Godschalk, op zijn vlucht in de vlammen omkwam, vonden de nonnen enige tijd onderdak bij de medezusters in Amersfoort. Het volgen- de jaar vroeg zuster Gotte in Zutphen vrije vaart voor de schepenen met hout, bestemd voor de wederopbouw van de verwoeste kloosterkerk. Van een Groningse steenhouwer betrok het klooster in 1510 nieuwe dakpannen.

Het Agnietenklooster raakte ook betrokken bij het poli- tieke leven in de stad. Achter en bij het klooster werden in 1556 meerdere huizen weggebroken voor de uitbreiding van het gehate Nieuwe Blokhuis van de Spaanse bezetting. Twee jaar later schoten de opstandige burgers vanaf het dak van het klooster op dit Blokhuis. Een grote ramp trof het klooster ook in juli 1572, toen de Staatse troepen onder leiding van graaf Willem van den Bergh de stad heroverden op de Spaanse bezetters. Het krijgsvolk hield toen een tweede Beeldenstorm, waarbij geen kerk of klooster werd gespaard. Het heeft even geduurd voordat de schade aan het Agnietenklooster kon worden hersteld. Onder leiding van rector Adriaan Vos en priorin Margaretha Ulgers (overleden in 1583) werd het herstel in 1577 voltooid en plaatste men boven de ingang van het convent een gedenksteen, die zich thans bevindt in de zijgevel van restaurant Basiliek. In het kader leest u de geschiedenis van deze gedenksteen, want die heeft niet altijd op die plaats gezeten en het is maar de vraag of het de originele gevelsteen is.

Als gevolg van de reformatie in 1580 (toen Harderwijk protestant werd) werden de kloosterbezittingen in beslag genomen door de stad. De bruto opbrengst van renten bedroeg destijds 2400 gulden. De vaste lasten van het klooster, waaronder de wekelijkse uitdeling van 5 schepels rogge aan de armen, waren 1200 gulden. Het meubilair uit de kloostergebouwen verviel aan de stad en de gebouwen werden te koop aangeboden. Het Patershuis werd verpacht aan burgers en aan de nog levende 10 nonnen en hun dienstmaagd werd een levens- lange uitkering toegekend. Tussen 1596 en 1615 stierven de laatste vier nonnen. Zij werden begraven in de Grote Kerk. Of men daar, na de grondige renovatie in de tachtiger jaren van de 20^e eeuw, de zerken nog kan vinden, is niet bekend.

HET KLOOSTERTERREIN NA 1580

Toen een aantal Engelse wevers om geloofsredenen naar ons land vluchtte, vond in 1594 een groep van hen onder- dak in het Agnietenklooster en in andere kloosters van Harderwijk. Ter verlichting van de inkwartieringskosten die op de burgers drukten, besloot de stad de woningen in het klooster niet meer te verhuren, maar ze te bestemmen voor de huisvesting van doortrekkend vreemd krijgsvolk. Het plan om het Pesthuis te verbouwen ten behoeve van de Illustere School ging in 1602 nog niet door, maar in 1623 werden de zieken vanuit het Pesthuis toch ondergebracht in het brouwhuis van de nonnen.

HET GEBRUIK DOOR DE GELDERSE ACADEMIE (1649 - ± 1700)

De Gelderse Academie ging officieel open in 1648. In de beginperiode van de Academie waren er rond de Cathari- nesteege (huidige Academiestraat) nog veel gebouwen en percelen in particulier bezit. In 1649 kreeg de Academie een gebouw met grond ten oosten van de straat 'Kaats- baan' tot haar beschikking. Voor de beeldvorming kan men het beste uitgaan van het 'parkje' tussen de Kapelsteeg en de Keizerstraat. Halverwege stond een gebouw, van oost naar west georiënteerd, dat het terrein in tweeën deelde. Er was dus zowel aan de noordkant als aan de zuidkant een tuin. De tuinen werden in gebruik genomen voor de hortus. In het gebouw kwam een snijkamer. Deze situatie heeft geduurd tot ongeveer 1700, toen de hortus en de snijkamer verhuisden naar de Academiestraat.

KAATSBAAN EN STADSTIMMERHUIS

In 1650 werd 'de Kaatsbaan' geopend in de vroegere Agnietenkapel (nu restaurant Basiliek). Hier werd door stu- denten van de Academie een primitief soort 'indoor-tennis' gespeeld. Dit mag niet worden vergeleken met de tegen- woordige kaatssport in Friesland. Het was een sport die werd beoefend met tennisachtige attributen, zoals een net

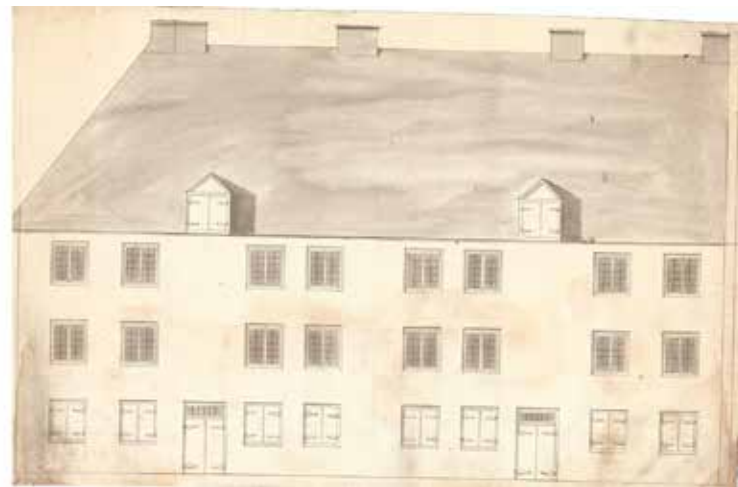

Afbeelding van een kaatsbaan (uit: Cees de Bondt, 'Heeft yemant lust met bal, of met reket te spelen ...?'; Tennis in Nederland tussen 1500 en 1800.)

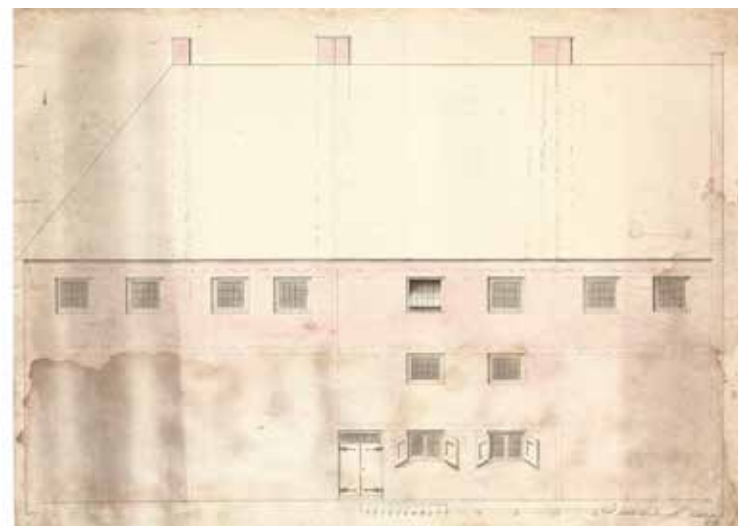
in het midden, rackets en er werd gebruik gemaakt van de muren. De sport heet dan nog 'kaatsen'. De kaatsbaan heeft maar tot ongeveer 1700 bestaan. Ondanks deze korte bestaansperiode heeft de huidige straat Kaatsbaan haar naam hieraan te danken. Toen de kaatsbaan verdween heeft de Agnietenkapel meer dan 200 jaar dienst gedaan als stadstimmerhuis.

TABAK EN MILITAIREN

Rond 1700 was het hoofdgebouw van het oude klooster nog steeds aanwezig. In 1758 werden op het kloosterterrein droogschuren voor tabak gebouwd. Het hoofdgebouw van het Agnietenklooster werd in 1789 aangepast om daarin een garnizoen van 80 man te kunnen onderbrengen. Verdere verbouwingen vonden plaats vanaf 1815, omdat toen een langdurige periode begon met min of meer permanente militaire aanwezigheid in Harderwijk. Het voormalige Muntgebouw werd ingericht als kazerne voor het Koloniaal Werfdepot. In het aangepaste hoofdgebouw van het Agnietenklooster vond de medische verzorging van de militairen plaats. De bouw van het Militair Hospitaal in 1883 vaagde bijna alle sporen van het nonnenklooster weg. In 1983 is het Militair Hospitaal afgebroken, waarna de huizen aan de huidige Kaatsbaan en Kapelsteeg zijn gebouwd.

Tekeningen van het militaire gebouw uit 1789 (Streekarchivariaat Noordwest-Veluwe)

VOETNOTEN BIJ HET ARTIKEL

- ¹ Agnes is een Griekse meisjesnaam, die 'kuis, zuiver, heilig' betekent. Varianten van de naam zijn: Agneta, Agniet, Inez, Nita, Agnieszka, Angenita, Nieske
- ² De kloosterlingen, die zich houden aan de regels van St. Franciscus, worden onderverdeeld in eerste orde (gewijde mannen, die kloostergeloften afleggen) en tweede orde (gewijde vrouwen met dezelfde kloostergeloften). Derde ordeleden zijn niet-gewijde gelovigen, die leven in kloosters en geloften afleggen (de 'derde regel'), die minder streng zijn dan die van de andere ordes.
- ³ Sint Augustinus van Hippo (354-430) schreef een leefregel voor een door hem gestichte religieuze gemeenschap, waardoor de aandacht voor de individuele relatie van de mens met God werd verbreed tot de aandacht voor de verhouding van mensen onderling. Het bevat instructies over: gemeenschappelijk bezit, dienstbaarheid, gebed, vasten en naastenliefde.

BRONNEN

- Karel Mars, Herderewich Kroniek, mei en december 1974
- Kroniek van Harderwijk, deel 1, 1231 – 1931
- Tiemen Goossens Hzn, oud-medewerker Streekarchivariaat Noordwest-Veluwe
- Cees de Bondt, 'Heeft yemant lust met bal, of met reket te spelen ...?'; Tennis in Nederland tussen 1500 en 1800

Dankzij deze sponsors is het mogelijk een mooi blad uit te geven:

Word voor minimaal € 50,00 sponsor van ons Vittepraetje. Wij vermelden u op de website (met link) en in ons blad. Mailen kan ook: info@herderewich.nl

Word voor minimaal € 19,50 lid van Herderewich.

- Een lidmaatschap loopt per kalenderjaar.
- Een lidmaatschap is persoonlijk.
- Een tweede lid per gezin betaalt € 10,00, maar ontvangt dan geen extra blad.
- Mensen die na 1 juli lid worden, betalen € 10,00.
- Vier keer per jaar verschijnt er een Vittepraetje.
- Leden die het blad per post ontvangen, betalen de portokosten.
- De minimale contributie € 19,50, te voldoen voor 1 mei.

Zie verder www.herderewich.nl

Een gedeelte van de bun van het gevonden scheepswrak in Zeewolde met de instroomgaten (foto: Jan E. Mons)

Vittepraetje

De naam van ons kwartaalblad 'Vittepraetje' is een taalkundige vrijheid, gebaseerd op 'vitte' en 'praetje'.

Een 'vitte' was de naam van een handelskolonie in Scandinavië tijdens de late middeleeuwen. De Harderwijkse koggen voeren in de Hanzetijd onder andere naar Scandinavië. Op de zuidpunt van het Deense eiland Schonen had Harderwijk een eigen vitte, een stuk land met pakhuizen, winkels, kramen en werkplaatsen voor kooplieden en ambachtslieden. Ze woonden en werkten daar. Op de vitte golden dezelfde wetten en regels als in Harderwijk. Een vitte was dus een plaats uit de historie en ver weg van de stad Harderwijk.

Een 'praetje' is een kort gesprek over alledaagse dingen, of een korte verhandeling of lezing. Kooplieden en ambachtslieden op de vitte waren soms maanden van huis en konden in de winter vaak niet uitvaren voor de thuisreis. Tijdens hun verblijf daar moesten de kooplieden zich zien te vermaken en dat deden zij onder andere met het vertellen van verhalen. Ook na terugkomst in Harderwijk waren de sterke verhalen niet van de lucht.